

2. Стась М. Формування естетичних творчих якостей та умінь майбутніх учителів засобами образотворчого мистецтва. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 21 С. 14
3. Авер'янова Н. Образотворче мистецтво: стан і проблеми вивчення // Рідна школа. – 2001. – 1. – С. 53 – 54;
4. Горський В. Філософія в українській культурі (методологія та історія). – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 235 с.;
5. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
6. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період. – К.: Основи, 1993. – 126 с.
7. Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1999. – 656 с.
8. Сріблянський М. Національність і мистецтво // Українська хата. – 1910. – № 12.
9. Євшан М. Проблема творчості // Сучасність. – 1996. – № 3 – 4. – С. 129 – 133.
10. Пролєєв С. Національне буття: тотальність культури та альтернативність побуту (стаття друга) // Філософська думка. – 2003. – № 1. – С. 139 – 155.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Повне зібрання творів, архів, студії / Я. Пеленський (ред.); НАН України, Ін-т східноєвропейських досліджень. – Київ-Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Книга 1. – 471 с.
12. Злобіна О., Тихонович В. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. – К.: НАН України, Ін-т соціології, 1996. – 100 с.
13. Денисенко В. Національна ідея в системі національного виховання підрастаючого покоління // Українська національна ідея: витоки і сьогодення. Матеріали доповідей Всеукр. наук.-практ. конф., 7-8 жовтня 1999 р. – К.: Знання, 2000. – 105 с.

Козак Мамай
(образ українського лицаря)

Малюнок учнів (2014 р.)
(сучасний образ героя)

УДК 811.161.2

Світлана Шуляк

Прояви елементів міфології у текстах українських народних замовлянь

Здійснено розгляд елементів міфології у текстах українських замовлянь. Описано функціонування давньої християнської лексики та номінацій на позначення міфологічних уявлень. Проаналізовано семантику основних символів,

які функціонують у досліджуваних текстах. Визначено особливості вшанування днів тижня, що пов'язані з нормами життя наших пращурів.

Ключові слова: міфологія, українські замовляння, символ, текст.

Done consideration elements in texts of Ukrainian charm. Functioning of old Christian vocabulary and nominations for marking mythological notions is described. Semantic of main symbols, which function in researched texts, is analyzed. Peculiarities of days of the week honouring connected with norms of our ancestors' lives are determined.

Key words: mythology, Ukrainian charm, symbol, text.

Розвиток лінгвістичної науки характеризується посиленням уваги дослідників на вивченні етномовних особливостей текстів українського фольклору. Ще в другій половині XIX ст. О.О. Потебня фактично став основоположником академічного підходу до вивчення фольклору з погляду етнопсихології, етнолінгвістики, заснувавши психологічну школу в українській філології [4, с. 377-378]. Міфологічно-релігійні уявлення в різний час досліджували М. Г. Василенко, В.М. Гнатюк, В.Ф. Давидюк, М. К. Дмитренко, М.П. Драгоманов, В.В. Жайворонок, О.Ю. Кульчицький, Г.С. Лозко, М.О. Максимович, В.П. Милорадович, Ю.Л. Мосенкіс, І.С. Нечуй-Левицький, І.І. Огієнко, І.Є. Руснак, І.Є. Руснак В.Т. Скуратівський, А.І. Темченко, Т. М. Шевчук та інші науковці.

І.Є. Руснак стверджує, що елементи міфологічних уявлень, сюжетні мотиви ритуальних дійств частково збереглися у писемних пам'ятках давньої доби, фольклорних творах: колядках, щедрівках, веснянках, русальних та купальських піснях, замовляннях тощо [10, с. 35].

Класик української літератури І.С. Нечуй-Левицький зауважував, що український народ в своїх міфах держиться міри; його фантазія не любить переступати за границі ненатуральних форм; вона любить правду і естетичність, навіть, можна сказати, вже геть-то описує красу міфічних образів такими фарбами, як в християнських акафістах описується краса християнських святих [6, с. 6].

Як зазначає М. Ткач, розуміння того, що будь-яке порушення усталеного природного ладу рано чи пізно обертається лихом та нещастям – карою Божою, спонукало наших предків бути у всьому завбачливими [8, с. 6]. Така завбачливість передусім втілювалася у тексти замовлянь, які могли у будь-який момент слугувати засобом попередження недуги чи інших проблем.

На жаль, стрімкість часу і наша байдужість залишили за межами пам'яті чимало раціонального з досвіду попередніх поколінь [7, с. 13], тому й важливо відновлювати та досліджувати тексти замовлянь, в яких втілено світогляд нашого народу.

Мета пропонованої розвідки – вивчити елементи міфології у текстах українських народних замовлянь. Із поставленої мети випливають такі завдання: відобразити зв'язок давньої християнської лексики та номінацій на позначення міфологічних уявлень українців; описати семантику основних символів, які функціонують у досліджуваних текстах; визначити особливості вшанування днів тижня, що пов'язані з нормами життя наших пращурів.

Чим вище який-небудь народ піднявся розвитком свого життя, тим він

утворював собі вищу антропоморфічну міфологію, переносючи форми сімейні, побутові і соціальні на рід небесних богів [6, с. 5]. Із поняттям зорі пов'язують давній архаїчний світогляд, міфологічні уявлення про світобудову, організацію родинного земного життя за зразком небесного [3, с. 113], як-от: *Ви, зорі-зірниці, вас на небі три сестриці: / Одна нудна, друга привітна, / А третя печальна* [1, с. 27]; *Зорі, зірниці, єсть вас на небі три рідні сестриці, четверта хрещена народженна Марія* [5, с. 9]. Закорінений у давні міфологічні пласти, образ місяця символізував життя, світло, любов, постійне оновлення, безсмертя, вічність, чоловіче і жіноче начало – Матір-велику Богиню, Царицю небесну; князя, парубка, козака, нареченого [3, с. 108]. Образ місяця як всесильної істоти, що може вплинути на майбутню долю, відображено в багатьох замовляннях, що виникали з різного приводу, проте належали, як правило, дітям, молодим – тим, хто ріс, будував, зміцнював свій фізичний і духовний стан, статус у соціальному середовищі [3, с. 109], наприклад: *Місяцю-князю, нічний владарю! Ти поза хмари літаєш, увесь мир видаєш. Подивись мені в очі, подивися в потилицю, як я піду на вулицю. Тобі, місяцю-князю, світити-жмуритися; мені, красній діві, ні чим не журитися. Тобі, місяцю-князю, ясененько світити; мені, красній діві, добре походити. Тобі, місяцю-князю, сонце зустрічати; мені, красній діві, солоденько спати* [5, с. 9].

Богиня Зоря являється в образі української дівчини-селянки, а може й давньої князівни, в горсеті, в намисті, у жовтих чоботах, у вінку з павиного пір'я [6, с. 15] у замовляннях на кшталт: *Зоря-зірниця, прекрасна дівця!* [1, с. 60]; *Зоря-зоряниця, всім зорям цариця* [1, с. 66]. За міфічними уявленнями, віруваннями наших пращурів, зоря – це ясна-красна панна, котра вранці відмикає своїми ключами небесні ворота і випускає сонце, яке женеться услід за нею [3, с. 115].

Християнство перенесло ще один елемент в давню українську міфологію, надавши міфічним богам колорит християнський, змінивши давніх богів на Христа, св. Петра, св. Миколу й Богородицю, і змішавши до купи події християнської святої історії і факти міфологічні [6, с. 5], як-от: *Ти ж, Ілля-пророк, / Завідуєш бурями-тучами / І всякими вітрами* [1, с. 48]; *Ішов Христос золотим конем і із стрітив дев'ять поганих дівчищів, а в тих дівчищ погані очища* [2, с. 58].

У давніх наддніпрянських Слов'ян, предків українського народу, було багато богів, але про них ми знаємо мало: в літописах zostались тільки їхні імена з деякими незначними прикметами, котрі показували, які то були боги. Наші предки вірили в Сварога, бога огню, Дажбога, бога сонця, Перуна, бога грому й блискавки, Леля, Велеса, бога товару, Коляду, Стрибога, дивів, рожаниць, русалок [6, с. 7], про що й свідчать такі тексти українських замовлянь: *Хай дівка росте, як ясна Зоря, / працюовита, талановита, красою / земною умита. / Хай Боги її благословляють, / на світлу дорогу наставляють. / Матінко Ладо, під свою опіку візьми, / Онучатко Дажбоже у цьому світі благослови* [5, с. 18]; *Святою водою омиваю, / браму до Нави закриваю, / Нехай таячорноба, яка у Яву забрела, / згорить уся до тла* [5, с. 19].

Елементи вірувань у Рода і Рожаниць вплинули на народні уявлення про смерть і померлих, потойбічний світ, а нині мають відгомін в обрядах народин, одруження тощо [10, 34]: *Сила Небесная, сила Вогняная, Сила Божья, Сварожа.* /

Оберни, Рожанице мати, / Усі слабості на силу сильную, / Божим Вогнем кипучую, / І в Цвітану пролий по руслу вогняному, / По промінню золотому, щоб світ білий бачити / І Богів славити від нині до ста літ! / Слова усі в Алтир-камінь кладу, / І доки він, доти правда ся живе [5, с. 17-18].

Народна фантазія перенесла теперішніми часами характер пастуха-Громовика на св. Юрія, котрий їздить на білому коні [6, с. 21]. Так у замовляннях від більма: *Їхав Юрій на білім коні, білі губи, білі зуби, сам білий, в біле одягся, білим підперезався, веде за собою три хорти: один білий, другий сірий, третій червоний. Білий більмо злиже, сірий сльозу, а червоний кров [5, с. 59]; Їхав святий Юрій на вороних конях, на чотирьох колесах; коні розбіглись, колеса розкотились по синьому морю, по чистому полю [5, с. 59]; Їхав Юрій маленькими ослятами / З молодими дівчатами – / Зілля копати, жовна замовляти [5, с. 69].*

Народна фантазія заселила воду, землю, ліси, гори нижчими духами і півдухами, як і самі земні сили слабші од небесних і не вражали так сильно народної фантазії, як блискучі, огневі сили неба [6, с. 47], наприклад: – *Добрий день тобі, сонечкояснеє. Ти свят, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори і долини і високії могили, – освіти мене, рабу Божу, перед усім миром християнським: добротою, красою, любощами й милощами [5, с. 78]; – Місяцю молодий, / На тобі хрест золотий! / І ти ясна зірниця – Місяцева супутниця! / Станьте мені в допомозі: / Хай до мене милий, коханий (...) пригорнеться! [5, с. 79].*

Ще давні предки українського народу приносили жертви озерам і криницям, любили молитися над водою, звали ріки богинями, світили свічки над криницями й приносили жертви берегиням [6, с. 49-50], що й доводять тексти замовлянь: *Ця свята вода і цей святий хліб / Будуть чорну болізню виганять [Вербальна магія, с. 33]; Ішла Діва Марія з дванадцяти криничок, / З дванадцяти капличок, / По шовковій травичці, / По чорній ступі на камінь ступала, / Хрещеному, молитвенному (ім'я) / В поміч ставала [1, с. 40-41]; Добридень тобі, кринице! / В тебе є три джерелі: / Одне водяне, друге медове, / А третє молочне, / Моїй рудій корові помочне. / Не треба мені / Ні водяного, ні медового. / Дай мені молочного – / В роги, в ноги, / В молочні жили, / В вим'я, в тупки [5, с. 88]. Воду вважали святою, очищувальною силою, здатною принести здоров'я і щастя [3, с. 92], як-от: *Умиваю я (ім'я) від дурного часу, / Від благого глазу, від чорного глазу [1, с. 56].* На основі архаїчних уявлень про цілющі, магичні, сакральні властивості води побудовано чимало народних вірувань, замовлянь, ворожінь, дівочих привертань (причарувань) [3, с. 94]: *В купіль водулляю, / До Дани промовляю: / Матінко-Водице, / Чистая дівице, / Купіль освяти, / Дитинча благослови [5, с. 20].* Вода – символ жінки, дівчини, любові [3, с. 89], а як бачимо з вище наведеного замовляння – до води звертаються як до матері.*

Український народ в своєму світогляді змішав давній поганський погляд на темну силу з християнськими образами чортів, а з тієї міщанини народився в народній фантазії новий тип темної демонської сили; чорти тепер у народній фантазії щось середнє між русалками, полісунами і домовиками [6, с. 55]: *Трясу, трясу кладкою, кладка водою, а вода купиною, а купина чортами, а чорти козаком*

(...), щоб його трясли, трясли, та й до мене принесли, до народженої, хрещеної і молитв'яної раби Божої дівчини (Марусі) [5, с. 76]; *Отець домовий! Скоч додолу та принеси мого (Івана) до мого дому; неси його душу, неси його кості, неси його живіт і біле лице, і щире серце якнайскоріше, якнайпрудчіше: в цей час, в цю годину* [5, с. 76]; *Чортіде водою, вовк іде горою. Вони в купу не сходяться, думи не думають, плодів не плодять, плодових речей не говорять. Так і Грицько із своєю жінкою щоб думи не думали...* [5, с. 84].

У народних оповіданнях відьми й відьмаки витворюють над натуральні діла: держать в своїх руках дощ, град, росу, хмари й вихрі, крадуть з неба зорі й місяць, літають на повітрі на Лису гору й справляють там з чортами чудні ігрища, перекидаються звірами, клубками й іншим способом; всі такі прикмети показують, що відьми й відьмаки – небесні образи, перенесені на землю пізніми часами на людей [6, с. 60]: *Я тебе вимовляю, на яйце вибираю, / Я тебе, відьмо, знаю, патлату-косату, / Я тебе мітлою замету, ногами загребу, / Відсилаю тебе на жовтий пісок, / На жовтий попіл, / Щоб ти розійшлася як вода в морі* [1, с. 55]; *Їхавотирна відьмі. / Гадюкою загнздав, / Вужами поганяв. / В цієї корови, Богом даної, / Користь відібрав* [5, с. 90].

Українська фольклорна традиція наділяє антропоморфними властивостями не лише стихії, сили природи і соціальні явища (багатство, бідність), а й деякі дні тижня, а особлення днів тижня (понеділка, п'ятниці і неділі) відбулося на християнській основі, хоч звичай їх вшанування і святкування сягає незапам'ятних часів і зв'язаний з далекими соціально-правовими та релігійними нормами життя наших предків [9, с. 253] та частіше вживаються у текстах замовлянь з метою причарування, як-от: *Місяцю ясний, / Місяцю прекрасний, / Місяцю молодий, / На тобі хрест золотий, / Місяцю ясний, / Місяцю прекрасний, / Тобі зоря пара. / Понеділок з вівторком, / Середа з четвергом, / П'ятниця й субота, / Неділя – одиниця. Хто мені має бути, – / Нехай присниться. / Дай мені, Боже, ві сні видати, / Яку буду пару мати* [5, с. 82].

Культ п'ятниці (що присвячувався язичницькій богині Весни і плодючості) склався ще в дохристиянський період, а у християнський період до п'ятниці приурочили святкування великомучениці Параскеви [9, с. 254]. Побутували повір'я, що в п'ятницю не можна прясти, бо болітимуть зуби, в середу та п'ятницю не можна проклинати, бо все може збутися [9, с. 254]. А от неділя – день тижня, який найчастіше стає елементом замовлянь від кровотечі, наприклад: *Бігло три річки: одна водяна, друга смоляна, третя кривава. І кажу тобі: стань, кривава, а як не станеш, то буде тобі тее, як тому чоловікові, що в неділю до служби Божої в гаї дрова рубає; як тій жінці, що в неділю на городі до служби Божої моркву копає* [2, с. 95];

Після прийняття християнства язичництво перестало фігурувати як самостійна міфологічна система [10, с. 34], так і в текстах українських замовлянь спостерігаємо поєднання міфологічних і християнських символів, як-от: *апостол – зоря, хрест – зоря*, наприклад: *Добрідень, переляче! / Не сама прийшла – / Дванадцять апостолів привела, / Зорею підперезала, / У світ Божий випроводжала* [1, с. 34]; *Його мати родила, на світ Божий пустила, / Хрестом хрестила, зорею підперезала, / У світ*

Божий виряджала [1, с. 35].

Отже, український народ утворив антропоморфічну міфологію, у якій переніс сімейну, побутову та соціальну системи на вищий рівень – статус небесних богів (*зоря* – сестриця, *місяць* – князь). Міфічні уявлення наших пращурів вказують на *зорю* також як на дівчину або ж царицю. На прикладі текстів українських замовлянь показано, що християнство надало міфічним богам колорит християнський, змішавши події християнської історії і факти міфологічні. Спостерігаємо елементи вірувань у Рода, Рожаниць, домовиків, чортів, відьом, у цілющі властивості води. Пошанування днів тижня також відображено у текстах українських народних замовлянь. Перспективним напрямом подальших досліджень видається проведення аналізу національної специфіки концептів, що репрезентують мовну картину світу українців у текстах замовлянь.

Література

1. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов ; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
2. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Дмитренко М. К. Символи українського фольклору: Монографія / М. Дмитренко. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме: Колективна монографія / За редакцією доктора філологічних наук М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. – 384 с.
5. Замовляння / Упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с.
6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології /. – К.: АТ «Обереги», 1992. – 88 с.
7. Скуратівський В. Обереги пам'яті (Народний агрокалендар): – К.: Скарбниця, 1992. – 112 с.
8. Ткач М. Дерево роду. – К.: МПП «АНФАС», 1995. – 112 с.
9. Українознавство: Посібник / Уклад.: В.Я. Мацюк, В.Г. Пукач. – К.: Зодіак – ЕКО, 1994.–399 с.
10. Український фольклор: навч. посіб. / І.Є. Руснак. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 304 с.

УДК 903.26(477) «9/10»

*Марина Стрельник
Юлія Безкорвайна*

Семантика давньоруських сокирок-амулетів (на матеріалах Національного музею історії України)

Бронзові підвіски-амулети у вигляді мініатюрних сокирок були тісно пов'язані з релігійними уявленнями слов'ян і побутували на Русі у X – XIIст. Є подібні старожитності і в зібранні Національного музею історії України (21 одиниця зберігання). У статті подано характеристику цих предметів, розглянуто територію поширення, місце в костюмі та семантику. Більшість речей публікується вперше.